

Bogen i offset

AF ERIK ELLEGAARD FREDERIKSEN

Skolebørn begynder ofte deres danske stile med Adam og Eva. Det er ligesom de gerne vil begynde med begyndelsen. På samme måde starter de fleste af bogens historikere uomtvisteligt med Gutenberg. Man kan måske synes, det virker lidt trættende. Men når ret skal være ret, har bogfremstillingen gennem mere end fem århundreder i det store og hele hvilet på de principper, han lagde grunden til. Det var hans støbeapparat, der muliggjorde fremstillingen af nøjagtig ens bogstaver. På simple håndpresser trak man satsen af på fugtet, håndgjort papir. Set med vore øjne gik det langsomt, men for datidens menneske betød denne mangfoldiggørelse en revolution sammenlignet med det at skulle prente hvert eneste eksemplar.

Som vi alle véd, bragte teknikken først langt senere nye momenter ind i bogfremstillingens verden. Papiret var håndgjort til langt ind i 1700-årene, trykmaskinen blev først gjort elektrisk omkring sidste århundredskifte. Sætemaskinen bragte omtrent samtidig en ny revolution, og siden kom trykmaskiner, der formåede at trykke løbende baner i rotation. Man klarede sig kort sagt i størstedelen af bogtrykkets historie med Gutenberg, håndsats og håndpresse, og først de seneste årtier har budt på virkelige nybrud.

Sideløbende hermed skabtes i forrige århundrede en konkurrent til det højtryk, som bogtrykket rettelig bør kaldes. Alois Senefelder opfandt i slutningen af 1700-årene litografien, hvis princip kort beskrevet er dette, at fedt og vand skyer hinanden. Hvis man påsmører dele af en kalkholdig sandsten med fedtet kridt, vil en syreætsning påvirke de dele af stenen, som ikke er indfedtet. Hvis man siden fugter med vand, kan man påvalse farve, som lægger sig i fedtlaget, men ikke på den våde sten. Siden fandt man ud af at erstatte stenen med metalplader, der var gjort ru. Alligevel holdt stenen sig forbløffende længe, og det er kun få år siden, en af vore førende litografiske anstalter afskaffede de sidste stentrykspreser.

Metalpladerne har, udover den vægtmæssige fordel, det fortrin at kunne svøbes om en cylinder, hvilket muliggør den hurtige rotationstrykning.

Årene efter krigen har også indenfor de grafiske fag betydet en rivende udvikling på alle felter. Indenfor bogtrykket er der fremkommet nye, hurtiggående og meget sikre trykpresser, og den såkaldte teletype har forøget

kapaciteten på satsområdet. Men på intet andet felt er der gjort så store fremskridt som i plantrykmetoden. Kort kan det udtrykkes således, at højtrykket er gået frem i hastighed, mens fladtrykket, offset, er gået frem i kvalitet. Offset er derfor en faktor i bogfremstillingen, som vi må regne med, og vi skal i det følgende forsøge at se lidt på, hvad der er sket i de sidste år, hvorledes stillingen er i dag, og hvordan fremtiden vil tegne sig.

*

Offset til bogfremstilling har indtil for relativt få år siden i det store og hele udelukkende været anvendt til genreproduktion. Når skole- og lærebøger og enkelte romaner var udsolgt i første oplag, affotograferede man satsen, overførte den til offsetplader — og kørte løs. Metoden anvendes stadig i ikke ringe udstrækning og med forbavsende dårligt resultat. Sagen er jo den, at bogens første udgave blev tilrettelagt uden tanke på, at bogen nogensinde skulle komme i nyt oplag, der var udført i en anden reproduktionsmetode end højtryk. Den anvendte skrift var måske ikke særlig reproducérbar. Man trykte måske på uglittet papir, hvorved den blev mørk i billedet, hvilket kan se udmærket ud i bogtryk; men skriften lader sig umuligt affotografere, så den fremstår perfekt, dertil er kanterne for uldne og usikre. Eller man anvendte glittet papir, hvorved skriftbilledet kom til at stå så tyndt, at seriffer og hårstreger delvis forsvinder eller bliver klattede i overgangene, hvis ikke der vises den største omhu ved fotografering og fremkaldning. Hertil kommer, at disse nye oplag oftest kræves fremstillet uhyre billigt, hvorfor farveholdning og farveføring fremstår yderst uegale. Det er for så vidt intet under, hvis offset blandt bogelskere er kommet i miskredit. Vi har oplevet tilstrækkeligt af disse halvgrå, let slørede bogsider, hvor nogle stod sort og klattede, mens andre virkede tågede og udviskede.

Ikke desto mindre er det muligt gennem et mere ideelt forarbejde, og stadig med anvendelse af blytsats, at fremstille offset-trykte bøger, som er af kvalitet. Forudsætningen er imidlertid, at blytsatsen trækkes af på såkaldt barytpapir, hvorved den fremstår sort, skarp og dermed ideel for reproduktion. Denne består i et filmpositiv, som anvendes til endnu en fotografisk overførelse til selve offsetpladen. Hvis satsaftrækket og de to fotografiske processer er udført med største omhu, vil man have gode muligheder for et trykteknisk forsvarligt stykke arbejde.

Det siger sig selv, at man ved planlægning af bøger må gøre sig klart allerede fra begyndelsen, om bøgerne skal komme i fotografiske genoptryk. Hvis dette er tilfældet, må man fremstille specielle satsaftryk, som henlægges til

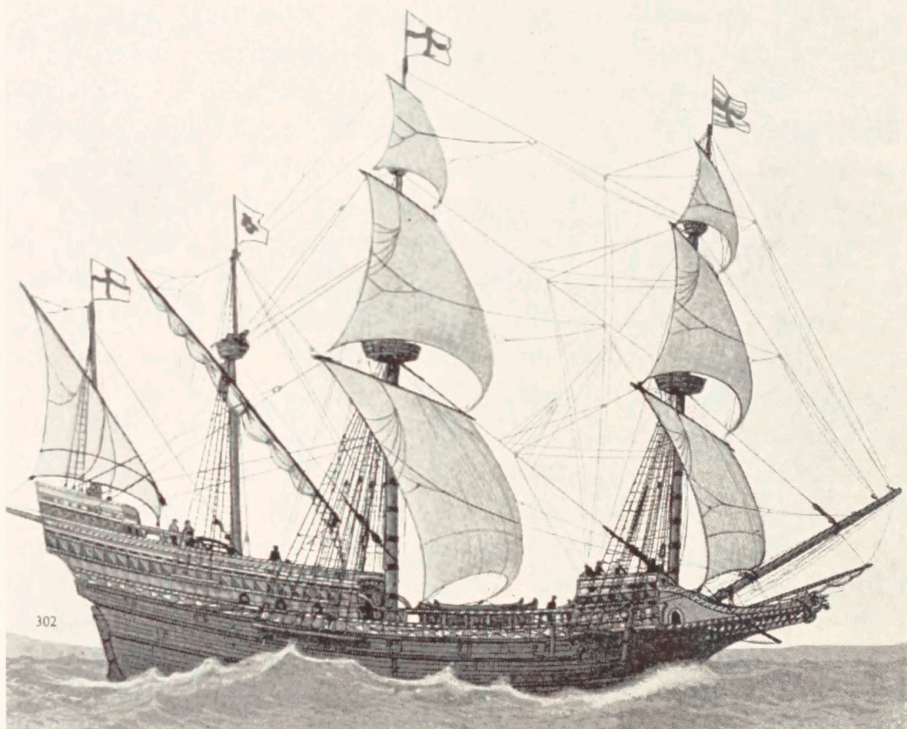
Engelske galeoner, 1588

Dronning Elisabeths formeste skibe i den flåde, som 1588 slog den store, spanske armada, kan have set ud som galeonerne i Matthew Bakers manuskript. Andre samtidige eller omtrent samtidige afbildninger, vi har af de berømte engelske skibe, viser mere klodsede fartøjer, men det kan komme af, at de er tegnede af ringere kunstnere. Et billede, som skal forestille det i 1587 byggede admiralskib *Ark Royal* (304) viser en galeon med to batteridæk, dobbelte bakdæk, halvdæk, skansedæk og ovenpå skansedækket længst agterover et *poopdæk*. Balkonen er noget nyt: *Galleriet* som agterfra strækker sig et stykke frem på hver side af skansen.

Rigningen er stadig upraktisk, overlattet med latiner-mærse- og bramsejl på mesanmasten samt mærsejl på

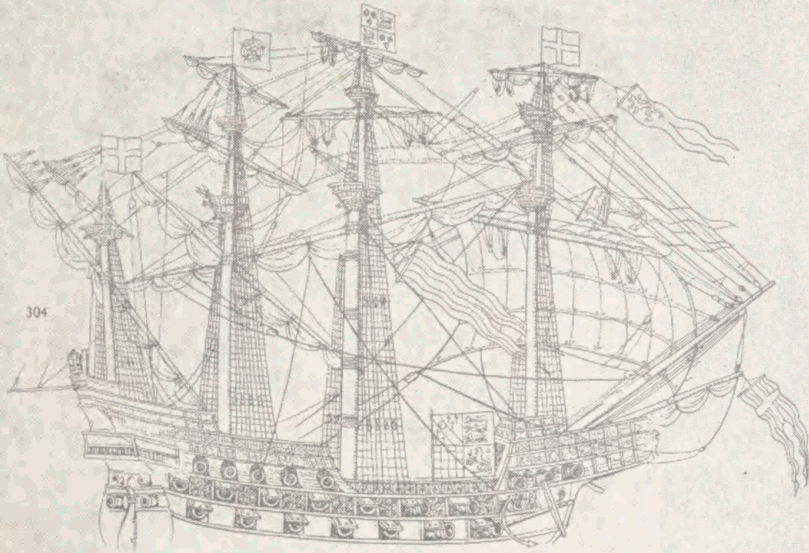
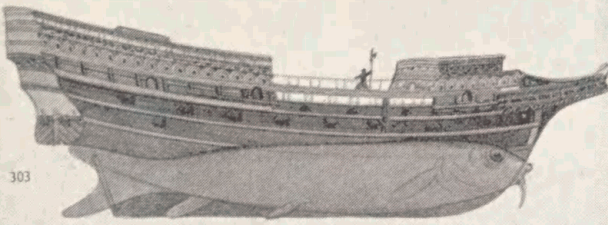
bonaventura'en og står i kontrast til den enkle og effektive rigning, som Matthew Baker viser (300 og rekonstruktionen 302). Vi kan imidlertid gå ud fra, at de mærkværdige latinersejl på mærse- og bramstængerne på *Henry Grâce à Dieu* og *Ark Royal* og andre store skibe simpelthen var paradesejl, som sjældent eller aldrig kom til anvendelse. De blev måske slået under, når de nye skibe vistes frem, men fjernes snart med stænger og det hele af fornuftige kaptajner. En erfaren skibsbygger som Matthew Baker ville ikke tage sådanne sejl og stænger med på sine tegninger, men de kunstnere, som afbildede skibene for at fejre sejren, var mindre nøjeregnende.

Bakers galeoner er lave og elegante for sin tid. Den langtrækkende galion bæres af et foroven gennembrudt knæ på stævnets forkant, et *galionsskæg*, og *galionsbilledet* forestiller en drage. Bakken består af et eneste dæk, men ligesom *Ark Royal* har det her rekonstruerede skib (302) både halvdæk, skansedæk og poopdæk. På sejltegningen (300) er begge mesanerne trukket et stykke

Opslag fra »Skibet«, en bog fra dette efterårs produktion. Den er tegnet i Finland, forlaget ligger i Stockholm, og fremstillingen er sket i Holland. Et eksempel på, hvorledes det grafiske samarbejde er blevet internationalt. Me-

frem foran nokkene af deres ræer, hvilket lader os ane, at de var forsynet med bonetter.

De engelske sejlene krigsskibe må betragtes som sin tids mest fremragende. De høje kasteller, som havde været meget nyttige, dengang da søkampe næsten altid var

ensbetydende med entring, var nu blevet skåret ned, og de sødygtige og letmanøvrerede skibe egnede sig til at bekæmpe fjenden med artilleriild. Det bevidnes, også fra spansk side, at kanonerne var mere effektive end de spanske.

121

toden er her foto-offset med indkopierede tekster og streggenivelser. Skriften står aldeles udmærket og lay-outet er levende. Den slags bøger bliver der flere af i fremtiden. Desuden egner metoden sig udmærket til børnebøger.

dette senere brug, hvorved man undgår de ovenfor omtalte hasarderede resultater.

En anden forudsætning er det rigtige skriftvalg. Den enkle hemmelighed er her, at intet punkt i skriften må forekomme for tyndt. Det enkelte bogstav skal have en forholdsvis stærk farvevirkning i sig selv, idet det under aftrækning på barytpapiret skal stå klart og uden den kvæskekant (itutrykte kant), der ellers er karakteristisk for bogtryk. Den til offset-reproduktion velegnede skrift må altså i sig selv kunne stå klart på papiret, når den — som englænderne siger — kun får »a kiss impression«.

Der findes i dag kun et fåtal af skrifter, som i virkeligheden egner sig til dette formål, men med offsets og dybtryks stadigt større indtrængen på tryk-området vil der komme flere til. Adskillige skrifttegnere har allerede forsøgt sig — flere med vellykkede resultater. Disse er kommet til verden, fordi vi i dag står overfor den fuldbyrdede kendsgerning, at sats kan fremstilles ad fotomekanisk vej. Herved undgås et af de mest usikre elementer i reproduktionsgangen: korrekturaftrækning. Man er i dag i stand til direkte at udføre det nødvendige filmpositiv- og filmnegativmateriale, der står skarpt i alle kanter og perfekt lader sig overføre til offsetpladen. Endnu er sådanne maskiner sjældne, men de er begyndelsen til en ny udvikling, som i løbet af få år vil tage rivende fart. I nogen tid fremover vil man også af økonomiske grunde oftest foretrække den gode gamle bly-sats som udgangspunkt. Men aftrækningen vil sikkert komme til at foregå direkte på film eller tyndt papir, hvorved en mellemfotografering spares, og skarpheden forøges. Denne sidste metode er endda allerede praksis mange steder i dag.

Når offset-negativet er udført fra den rette skrift, og den enten er opsat direkte fra fotosættemaskinen eller på omhyggelig måde er aftrukket i prøvetrykspresen, og når fotograferingen har taget de nødvendige hensyn til skriftkarakteren, så har man et udgangspunkt for selve offset-trykket, der kan fremvise endog udmærkede resultater.

Også på pladeområdet er der sket store ændringer. De kornede zinkplader med maksimal vandbærende overflade erstattes nu mere og mere af dybt-ætsede plader i aluminium, der har glattere overflader og kortere reproduktionstid.

Ved trykprocessen kræves naturligvis samme påpasselighed med farveføringen som ved bogtryk, ja ofte større, da farveholdningen har mere tilbøjelighed til forandringer i offset.

Det vil være forkert ikke at påpege, at offset-farven desværre endnu ikke

houetters fine profiler. En håbløshed bemægtiger sig
En, den overvældende følelse af at skulle placere sig
selv.

Jå går tyst å lånt å grujnes på gammajlt vis.
Sejlende, sørgmodige sky.
Jeg drages østpå, hvorfor ved jeg ikke.
Måne, og nu igen stjernehimlen som en udbredt silke-
dug.

Sol på tjære; det sorte er djævelens guld.

Hvis man påtrænger sig Gud, fjerner han sig.

Krækkerijn. Gnorris. Sjnelyng. Korrinj. Korrahorra-
na. Krakkehans.

Nogen siger: Dø i nat. Men du må mod sejghed sige:
Nej, jeg vil opleve solopgangen.

Einstein: Vejen til fred ligger i Gandhis lære – under
krigen var Gandhi min moralske støtte.

Mit maleri er trang til identifikation, et stort forlan-
gende og et endnu større håb.

Hjertets uskyld fik med dansk mentalitet det fineste
udtryk i Eckersbergskolen.

58

Visse former for tegning lader sig dårligt reproducere i bogtryk. Her er det en Oluf Høst blyantillustration, der slet ikke kommer til sin ret. Tonerne virker klattede. Her ville offset-gengivelse have været den eneste rette metode til at fremkalde alle de vigtige nuancer.

har opnået samme intensitet som bogtrykkets, når dette er bedst. Alligevel tør man vove at påstå, at offset i dag set fra et skriftreproduktionsteknisk synspunkt ikke alene kan udføres forsvarligt, men fuldgodt kan stå mål med bogtrykket, forudsat naturligvis, at spillets før omtalte regler overholdes. Og det er at forudse, at fremtiden vil bringe mere koncentrerede farver, som yderligere vil gøre forskellene mellem højtryk og plantryk minimale.

Bogtrykket har naturligvis ikke ligget stille overfor den udvikling, offset har været inde i. I laboratorier verden over har store maskinfirmaer forsøgt at finde bogtrykkets svar på de spørgsmål, som den farlige konkurrent opstiller. På et vist tidspunkt var man pessimistisk nok til at tro, at bogtryk en skønne dag ville være passé. Falske profeter mente at turde spå død over

som offset og dybtryk. Trykformen består i begge tilfælde af homogene plader, og tilretningstiden, som bogtrykket har kæmpet så hårdt for at nedbringe, er reduceret til et minimum, sammenlignet med tidligere.

Alligevel vil ethvert større bogtrykkeri med fordel kunne indrette sig en offset-afdeling, både til trykning af bøger og reklamer. Særlig til flerfarvet billedtryk er offset særdeles velegnet, og man kan i en sådan virksomhed

Et kig ind i montageafdelingen på en moderne offsetanstalt. På lysbordet sammenklæbes filmpositiver, som kan overføres direkte til offsetpladen.

disponere tryksagen, så den udføres i netop den reproduktionsform, som er den mest fordelagtige, såvel teknisk som prismæssigt og æstetisk. Et ideal vil i fremtiden være at trykke illustrationerne i offset eller måske i arkdybtryk, men fortsat teksten i bogtryk. Denne form for dobbeltproduktion vil imidlertid være en utopi for de allerfleste bøger.

*

Det er en kendt sag, at offset i reglen har sin store prismæssige fordel, når det gælder forholdsvis store oplag. Et lille land som Danmark skulle derfor tilsyneladende have færre muligheder for at se altfor mange offset-trykte bøger i den nærmeste fremtid. Men forlæggerne i forskellige lande er i de seneste år kommet ind på at fremstille farveplancher, der udføres på puljebasis i eet land, hvorefter de enkelte nationers forlag aftager forudbestilte portioner. Enten foreligger der fra begyndelsen en tekst, skrevet af en international kapacitet på området, eller hvert nationalt forlag sørger for egen forfatter, som også skriver de nødvendige billedtekster. Disse kan enten udskiftes i den oprindelige trykgang, eller de kan indtrykkes lokalt.

Naturligvis nedbringes omkostningerne for sådanne billedværker ganske betydeligt, og man kan her ofre de helt store anstrengelser på en fuldstændig perfekt gengivelse. Vi i de små lande må være taknemmelige over at kunne modtage sådanne deloplag. Enten var vi henvist til ringere resultater, eller bøgerne ville være blevet så dyre, at enhver udgivelse på forhånd var umuliggjort.

Alligevel har vi oplevet billigbogsserier udført på denne basis, hvor plancherne er alt for små til at tilfredsstille selv den mindre kræsne. Og med det tekniske har det også kunnet knibe. I det store og hele må det dog siges, at vort bogmarked har fået tilført helt utroligt smukke bøger, hvis billedplancher umuligt ville være kommet til verden, dersom et enkelt forlag skulle have påtaget sig opgaven.

Denne form indebærer dog det minus, at mange af disse værker får en ret tilfældig tekst. Lokale skribenter står pludselig overfor den opgave at skulle skrive akkompagnement til et billedudvalg, som de ikke har ansvaret for. Og en samvittighedsløs forlægger øver måske pres for at få teksten skrevet bare som en undskyldning for at udgive bogen. Herved bliver billederne det væsentlige, og teksten — ja, den læser folk jo nok ikke alligevel.

Oftest falder billedvalget i disse værker på et internationalt plan. Og det betyder, at man måske kan komme til at spænde ben for mere lokale, nationale anstrengelser. Vi kan meget vel blive overfodrede med disse verdens-

Tre indbindinger, hvis overtræksmateriale er påtrykt i offset. Den engelske til venstre og den danske til højre er gengivet i fotoreproduktion, mens mønstret på den tyske i midten kunne klares i en stregoptagelse. På offset-linen, neolit og andre grove materialer er plantryk den eneste mulighed.

berømte maleres universelt-kendte værker, mens nutidige nationale kunstnere ikke kan få deres værker tilsvarende publiceret. Og hvis de udgives, må reproduktionerne af økonomiske grunde måske blive utilfredsstillende for et publikum, der er blevet forvænt med mere perfekte gengivelser, hvad der naturligvis må give salgsmæssige konsekvenser. Det kan på langt sigt vel nok betyde en forfærdende ensretning af folks viden og smag. Men naturligvis indebærer pulje-ordningen alligevel så mange fordele, at dette minus kun er fremdraget for at vise, at intet fremskridt nogensinde er ufejlbarligt. Og der hersker ingen tvivl om, at vi fremover vil opleve en sand flod af offset- og dybtrykte kunstbøger og rejsebøger, geografiske, naturhistoriske og arkæologiske værker med strålende farvereproduktioner.

Et af de områder, som offset-trykket vil komme til at indvirke på, vil

blive skole- og lærebøger. Farverne vil også her vinde indpas, og store oplag, selv i et lille land som Danmark, vil gøre priserne rimelige og bringe den stærkt illustrerede bog i hænderne på mange.

*

Offset er efter den seneste udvikling blevet en faktor, der vil vinde mere og mere indpas i bogfremstillingen. Fotosatsen vil indenfor et overskueligt åremål blive en almindelig ting, og det er helt givet, at denne lettest kan applikeres på offsetplader. Vi går desuden mod færdigpræparerede plader med kort eksponeringstid og uendelig levetid, og for større oplag går vi fra arkrotation mod rulle-rotation. Samtidig vil der blive indført elektronisk styret farve- og pasningskontrol. Farverne vil som nævnt blive højkoncentrerede og med momentan tørring. På alle disse felter arbejdes der med stor intensitet, og med den fart, udviklingen har haft blot i de sidste ti år, tør man spå, at de næste fem til ti år vil forbedre offset's kvalitet og muligheder.

For dem, der måtte beklage denne udvikling, kan det dog fastslås, at højtrykket aldrig vil forsvinde. Det vil stadig kunne hævde sig til de mindre oplag, som oftest vil være fremherskende i vort begrænsede sprogområde. Og lige meget hvor strålende korrekt offset kommer til at virke — skær tekst vil altid stå mest karakterfuldt i højtryk. Alligevel skal vi forsøge at møde den ny tids forandrede metoder fordomsfrit og med tillid. William Morris svor stadig til håndsatsen og troede, at den var det eneste saliggørende, men allerede den følgende generation beviste med Stanley Morison og Francis Meynell, at bøger udmærket lod sig kvalitetsfremstille med maskiner til såvel sætning som trykning. Vi står overfor en revolution af endnu større rækkevidde end den tids. Og det, der i dag på visse punkter kan synes mangelfuldt, vil blive perfekt i morgen. Den, der søger kvaliteten, skal ikke spørge om metoder, men vurdere resultaterne, og fagenes folk skal kende deres besøgelsestid.